

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

(Cilt/Volume: 6, Sayı/Issue: 2, Ağustos/August 2022)

Abdullah MERT

Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan
Üniversitesi
abdllhmrt@gmail.com

Fatih Numan

KÜÇÜKBALLI

Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi
fatihnumankb@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6032-3643>

<https://orcid.org/0000-0003-4319-7299>

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nde Yer Alan Eş Gösterenli Sözcüklere Dair Notlar

*Notes on Homonymy Words in the Tanıklarıyla
Tarama Sözlüğü*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 07.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 29.07.2022

Yayın Tarihi/Published: 30.08.2022

Atıf/Citation

Mert A. ve Küçükballı, F. N. (2022). Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nde Yer Alan Eş Gösterenli Sözcüklere Dair Notlar. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), 798-810.

<https://doi.org/10.34083/akaded.1142329>

Mert A. & Küçükballı, F. N. (2022). Notes on Homonymy Words in the Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü. *Journal of Academic Language and Literature*, 6 (2), 798-810.

<https://doi.org/10.34083/akaded.1142329>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.

This article was checked by iThenticate.

Öz

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, Batı Türkçesinin söz varlığı açısından kıymetli görülen iki yüzü aşkın eserin taranmasına dayanan bir çalışmanın ürünüdür. Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesinin son dönemlerine kadar uzanan bir metin havuzunu içerir. Standart dilde kullanım dışı kalmasına karşın ağızlarda yaşayan çok sayıda sözcüğü Tarama Sözlüğü'nde de bulmak mümkündür. Ancak Türkçenin söz varlığı açısından bu denli değerli bir eser olan Tarama Sözlüğü'nde birtakım sözlük bilimsel hatalar veya eksikler de mevcuttur. Bunların içinde madde başı oluşturma sorunları bizim üzerine eğildiğimiz kısımdır. Tarama Sözlüğü'nde madde başı oluşturma bahsi altında okuma yanlışları, çekimli yapıların madde başı yapılması gibi sorunların yanında eş gösterenli / eş adlı olarak maddelenmesi gerekliliğine karşın tek madde altında değerlendirilen maddeler sorunu da söz konusudur. Bu sözcüklerin yazılışları ve sesletimleri aynı olmasına rağmen anlamları ve kökenleri farklıdır, yani gösterenleri aynı olmasına rağmen gösterilenleri başkadır. Söz konusu niteliklere sahip olan on sözcük tespit edilmiştir. Tek madde altına toplanan bu sözcüklerin eş gösterenli oldukları, ayrı maddeler altında ele alınmaları gerektiği etimolojik açıklamalarla ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eş gösterenli, Eş adlı, Tarama Sözlüğü, Etimoloji.

Abstract

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü is the product of a study based on the scanning of more than two hundred works, which are considered valuable in terms of the vocabulary of Western Turkish. It includes a text pool from Old Anatolian Turkish to the last periods of Ottoman Turkish. Although it is out of use in the standard language, it is possible to find many words living in dialects in the Tarama Sözlüğü. However, there are some lexicological errors or deficiencies in the Tarama Sözlüğü, which is such a valuable work in terms of Turkish vocabulary. Among these, problems about making dictionary entries are the part that we focus on. In the Tarama Sözlüğü, there are problems such as reading errors and inflectional structures under the making dictionary entries, as well as the problem of items that are evaluated under a single item, despite the requirement to be itemized as homonymous. Although the spelling and pronunciation of these words are the same, their meanings and origins are different, that is, although their signifiers are the same, their signifieds are different. Ten words with these qualities have been identified. It has been revealed by etymological explanations that these words, which are collected under a single item, are homonymous and should be handled under separate items.

Keywords: Homonymy, Homonymous, Tarama Sözlüğü, Etymology.

1. Giriş

Tarama Sözlüğü iki yüzü aşkın yazmanın taranmasına dayanan bir ekip çalışmasının ürünüdür. Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesinin sonlarına uzanan bir metin havuzunu içerir. Standart dilde kullanım dışı kalmasına karşın ağızlarda yaşayan çok sayıda sözcüğü de Türkçenin söz varlığı açısından oldukça önemli bir çalışma olan Tarama Sözlüğü'nde bulmak mümkündür. Ancak Türkçenin söz varlığı açısından bu denli kıymetli bir sözlükte birtakım sözlük bilimsel hatalar veya eksikler de mevcuttur. Bunların içinde madde başı oluşturma sorunları bizim üzerine eğildiğimiz kısımdır. Yazılışları ve sesletimleri aynı olmasına karşın anlamları ve kökenleri farklı olan bazı sözcüklerin Tarama Sözlüğü'nde tek madde altına toplandığı görülmüştür. Göstereni aynı ancak gösterileni farklı olan bu tür sözcükleri ifade etmek için çeşitli terimler kullanılmaktadır. Aksan (2006, s. 72-73) eş *adlılık* terimini “bir dil içinde, birbirinden bütün bütün ayrı iki ya da daha çok kavramın ses ya da yazım açısından aynı nitelikteki göstergelerle dile getirilmesi” şeklinde tanımlayarak eş *seslilik* ve eş *yazımlılık* terimlerini eş *adlılık* teriminin alt başlıkları olarak ele almıştır. Ullmann (1978, s. 358'den aktaran: Erkinay Tamtamış, 2021, s. 623) ise eş *adlılığı* üçe ayırmıştır:

1. Eş sesliler: Benzer biçimde söylenen, ayrı biçimde yazılan sözcükler.
2. Eş yazımlılar: Benzer biçimde yazılan, ayrı biçimde söylenen sözcükler.
3. Kesin anlamda eş adlılar: Hem yazımları hem söylenişleri benzer olan sözcükler.

Eş *adlılığın* ortaya çıkmasında çeşitli sebepler vardır. Ancak özellikle ikisi önemlidir: Bunların ilki, farklı ses ve anlam değerlerine sahip sözcüklerin zaman içinde çeşitli ses değişiklikleri geçirerek eş sesli durumu gelmeleri hadisesidir. Eski Türkçede *elig* biçiminde “el organı” olarak kullanılan sözcüğün Türkiye Türkçesinde *el* şeklini alması; “halk, devlet, il” anlamlarında kullanılan *él* sözcüğünün de *el* biçimini alması ses değişmesine dayalı eş *adlılığa* / eş gösterenliliğe bir örnektir. Eş *adlılığın* ortaya çıkmasında etkili olan diğer etmen ise yabancı dillerden alınan bir sözcüğün dilde hâlihazırda kullanılan bir sözcükle eş yazımlı ve eş sesli durumuna gelmesi hadisesidir (Aksan, 2006, 73). Örneğin, Çince dilimize giren “içecek ya da bitki” anlamlarında kullanılan *çay* sözcüğü ile Türkçe kökenli “dere” anlamına gelen *çay* sözcüğü eş yazımlı ve eş sesli olması hasebiyle eş gösterenli / eş *adlı* sözcüklerden biridir (Toklu, 2007 s. 96). Burada asıl olan gösterilen ve gösteren arasındaki ilişkidir. Gösterenler arasında ses ve/veya yazım açısından ortaklık olsa da gösterilenler yani kavramlar farklıdır. Bu anlamda yukarıda zikredilen terimler içinde eş gösterenlilik teriminin daha kapsayıcı olduğunu düşünmekteyiz. Çalışmamızda eş gösterenli, eş *adlı*; eş gösterenlilik, eş *adlılık* karşılığında kullanılmıştır.

Tarama Sözlüğü'nde, ses değişimleri neticesinde ortaya çıkan eş gösterenli sözcükler yanında yabancı dillerden alınan sözcüklerden kaynaklanan eş gösterenlilik

durumları da söz konusudur. Söz konusu sözcüklerin bazıları sözlük düzenleyicileri tarafından Roma rakamlarıyla I, II biçiminde sıralanarak birbirinden ayrılmıştır. Örneğin, TTS'de *ak* sözcüğünün /k/>/g/ değişmesine uğramış biçimin olan *ag I* “1. Ak, berrak 2. Temiz, halis, değerli” ile eskiden beri *ag* biçiminde olan “donun ortasındaki parça”, *ag II* sözcüğü ses değişmesi neticesinde eş gösterenli olmuştur. Sözlük düzenleyicileri bu farklılığı maddelemeye yansıtmışlardır. Fakat her sözcük için aynı dikkatin gözetildiğini söylemek güçtür. Bazı maddelerin altında sıralanan anlamlar ve bu anlamlar arasındaki kopukluk ilgili maddelere eş gösterenlilik çerçevesinde bakılması gereksinimini ortaya çıkarmıştır. TTS'de sözlük maddelerinin kökenlerine dair herhangi bir açıklama yer almadığı için eş gösterenli kimi sözcüklerin birbirine karıştırıldığı gözlemlenmiştir. Bu kanaat doğrultusunda TTS taranmış ve eş gösterenli olması muhtemel olan sözcükler tespit edilmiştir. Bu sözcüklere dair etimolojik açıklamalar yapılmış ve bunların TTS'de nasıl maddelenmesi gerektiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

TTS'de eş gösterenlilik açısından maddeleme sorunları yanında başka problemler de yer almaktadır. Bunları çeşitli başlıklar altında ele almak mümkündür. Çalışmamızın kapsamı dışında kalan bu tür sözlüksel yanlışlıklara ilişkin birkaç örnek vermekle yetinildi:¹

- Ön sıradan ünlülerle okunması gerekirken arka sıradan ünlülerle okunan sözcükler: **ort** > ört “ateş, od” (TTS V: 3013).
- Arka sıradan ünlülerle okunması gerekirken ön sıradan ünlülerle okunan sözcükler: **çin** > çın “sahih, doğru, halis” (TTS II: 922); **öl** > ul “temel” (TTS V: 3076).
- Dar yuvarlak ünlü yerine geniş yuvarlak ünlü ile okunan sözcükler: **kör** > kür “mezar, kabir” (TTS IV: 2695).
- Çekimli fiillerin madde başı yapılması: **olayız**: olalım, oluyoruz (TTS IV: 2970).

2. İnceleme

2.1. baş: 1. Başkan, topluluğu yöneten, komutan. 2. (İnsan ve hayvan sayımında) Tane. 3. Başak. 4. Yara (TTS I; 141-16).

TTS'de tek madde altında verilen bu dört anlamdan ilk üçü *baş* “kafa, (bir ordunun) başı, (bir şeyin) başlangıcı, lider” (ED: 375a-376a) sözcüğüne; 4. anlam ise eş gösterenli *baş* “yara vb.” (ED: 376a) sözcüğüne aittir. “yara” anlamlı *baş* sözcüğünün ünlüsü asli uzunluğa sahiptir. Tekin (1995: 40) bu sözcüğün Yak. *bās*, Trkm. *bāş* şekillerinde uzun ünlülü olarak tanıklandığını ortaya koymuştur. Tarihî Türk lehçelerinde bu sözcükten türeyen *başla*- “yaralanmak” (ED: 382a), *başlıg* “yaralı” (ED: 381b) sözcükleri yanında /ş/~l/ denkliliği kapsamında ele alınan *balıg* “yaralanmış”

¹ Bu konuda TTS'yi sözlük bilimi ölçütleri açısından değerlendiren (Akyıldız Ay, 2017)'ye bakılabilir.

(ED: 335b); *balık*- “yaralanmak” (ED: 337a) türevlerinden de bahsetmek mümkündür. Clauson, *baş ve balıg* sözcükleri arasındaki ilişkiye dikkat çekerken (ED: 376a), Tekin (2013: 581) sözcüğün asli biçiminin *ʿbāl* olduğunu /ş/leşme yoluyla da *baş* biçiminin teşekkül ettiğini savunmuştur. *balıg* “yaralı” sözcüğünün bazı çağdaş Türk lehçelerindeki görünümü şu şekildedir: Alt. *balu*, (ATS, 34) Hakas. *palıg* (HTS, 2005, s. 347a), Teleüt *palu* (TAS, 2000, s. 82) Tuv. *balıg* (TUTS, 2007, s. 85b) Uyg. *balıg başlık* (Tekin, 2004: 606).

TTS’de “yara” anlamlı *baş*’tan türeyen *başık*- “1. Yaralanmak. 2. Yara baş tutmak” (TTS I: 433), *başlu* “yaralı, mecruh” sözcükleri de kaydedilmiştir. TTS’de tek madde altına toplanan eş gösterenli *baş* sözlük birimleri iki ayrı maddeye ayrılmalıdır:

baş I: 1. Başkan, topluluğu yöneten, komutan 2. (İnsan ve hayvan sayımında) Tane 3. Başak.

baş II: Yara.

2.2. ırıl-: 1. Ayrılmak, uzaklaşmak, uzaklaşıp kaybolmak. 2. Yorulmak, yorgunluk duymak. (TTS III: 1963-5).

TTS’de *ır-* maddesi altında “1. Ayırmak, cüda kılmak. 2. Ayrılmak, geçmek, uzaklaşmak.” anlamları kaydedilmiştir. Clauson, Türkçenin Batı kolunda 14. yüzyıldan itibaren tanıklanan *ır-* fiilini, ET. *ağır-* (iki veya bir şeyi başka bir şeyden) ayırmak; (bir şeyler arasında) ayırım yapma; (bir şeyi) seçmek, tercih etmek (ED: 66b-77a) sözcüğünün bir değişkesi olarak değerlendirmiştir (ED: 66b-667a). Çalışmamızda ele alınan *ırıl-* fiilinin birinci anlamı yukarıda zikredilen *ır-* (<*ağır-*) fiiline {-l-} fiilden fiil yapma eki getirilmesi suretiyle oluşturulmuş olmalıdır. İkinci anlam ise farklı bir fiile aittir. Bu fiil Eski Türkçeden beri tanıklanan *ar-* “yorgun düşmek, bitkin düşmek, zayıflamak” (ED: 193a-b; DTS: 54a) fiiline aynı şekilde {-l-} fiilden fiil yapma eki getirilmesi biçiminde teşekkül etmiş olmalıdır. Derleme Sözlüğü’nde *ar-* fiili yanında bu fiilin *ır-* “yormak, zayıflatmak” (DS IV: 2488a) değişkesi de tanıklanır. Ağızlarda da *ırıl-* fiilinin anlamı “yorulmak, zayıf düşmek” biçimindedir (DS IV: 2486a). TTS’de *ırıl-* fiili için yazılan anlamlar iki maddeye ayrılmalıdır:

ırıl- I: Ayrılmak, uzaklaşmak, uzaklaşıp kaybolmak.

ırıl- II: Yorulmak, yorgunluk duymak.

2.3. irkil-: 1. Birikmek, toplanmak, yığılmak. 2. Çekinmek, tereddüt etmek, duraklamak. (TTS III: 2092).

Eski Türkçede eş gösterenli iki *irk-* fiili vardır. Bunlardan birincisi “bir araya getirmek, toplamak” (ED: 221a), ikincisi ise “üzgün olmak, yalnız veya sıkılmış hissetmek” (ED: 194a-b) anlamlı *ir-* fiiline, {-k-} ettirgenlik eki getirilmesi suretiyle oluşturulan *irk-* / *irik-* “bıkmak, sıkılmak” (ED: 226a) fiilleridir. TTS’de madde başı yapılan *irkil-* fiili, *irk-* fiilinin türemiş biçimidir. Bu maddenin birinci anlamı “bir araya

getirmek, toplamak” anlamlı *irk-* fiilinden gelişen *irkil-* fiiline; ikinci anlamı ise “bıkmak, sıkılmak” anlamlı *irk-* / *irik-* fiilinden türeyen *irkil-* fiiline aittir. Türkçe Sözlük'te de bu eş gösterenli fiillerin aynı şekilde tek madde altına toplandığı tespit edilmiştir (Özkan-Mert, 2020, s. 6). TTS'de *irkil-* maddesi aşağıdaki gibi olmalıdır:

irkil- I: Birikmek, toplanmak, yığılmak.

irkil- II: Çekinmek, tereddüt etmek, duraklamak.

2.4. kak-: 1. Kalkmak, kabarmak. 2. Çalmak, vurmak, itmek, tepmek. 3. Çakmak, saplamak (TTS IV: 2174-2178).

TTS'de *kak-* maddesi altına kaydedilen üç anlamdan birincisi olan “kalkmak, kabarmak” anlamları, *kalı-* “uçmak, sıçramak” (ED: 617b) fiilinin ettirgenlik eki olarak genişlemiş biçimi olan *kalk-* “ayağa kalkmak, yükselmek” (EUES: 322a) sözcüğü ile ilişkilidir. TTS'deki *kak-* biçimi, *kalk-* fiilinde yer alan // sesinin düşmesiyle ortaya çıkmış olmalıdır. TTS'de *kak-* maddesi altına yazılan diğer “2. Çalmak, vurmak, itmek, tepmek. 3. Çakmak, saplamak” anlamları ise Eski Türkçe *kak-*² “vurmak, çarpmak, dövmek (DTS: 448a; ED: 609a) fiilinin Batı Türkçesindeki anlamsal görünümünü yansıtır. TTS'de bu madde şu şekilde düzeltilmelidir:

kak- I: Kalkmak, kabarmak.

kak- II: 1. Çalmak, vurmak, itmek, tepmek. 2. Çakmak, saplamak.

2.5. karaç: 1. Yağmacı 2. Çingene 3. İftiracı 4. Gözcü, gözleyici 5. Falcı, bakıcı (TTS IV: 2257-58).

TTS'de *karaç* maddesi altında beş anlam yer almaktadır. Bu anlamlar farklı köklere uzanan sözcüklere aittir. Moğolcada “sıradan kişi, asalet unvanı taşımayan kişi, halktan kimse” anlamlarında kullanılan *haraçu* (Lessing, 2003, 1438a) sözcüğü, Eski Uygur Türkçesinde *karaçu* “halk, nüfus” (EUES: 333b); Karahanlı Türkçesinde *karaç* “kapı kapı dolaşan dilenci” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2016, s. 193) Çağatay Türkçesinde *karaç* “göçebe” (ED: 647) biçiminde tanıklanır. TTS'de ise “yağmacı, çingene” anlamları kayıtlıdır. Türkiye Türkçesi ağızlarında da “1. Haydut 2. Çingene” anlamlarıyla *karacı* (DS IV: 2640b) ve *karaç* (DS IV: 2642a) deyişikleri kullanılmaktadır. Clauson *karaç* (ED: 647b), sözcüğünün köken olarak *kara* “siyah; sıradan insanlar; karanlık vb.” (ED: 643b-644a) sözcüğüne dayandığını ifade eder. Doerfer de aynı görüşü paylaşır (TMEN III: 434). Buradan hareketle 3. anlam her ne kadar *kara* sözcüğünün “iftira” anlamına dayansa da köken bilgisi açısından aynı sözcüğe uzanır. Bunun için ilk üç anlam, sözcüğün kökeni göz önünde bulundurularak aynı madde altına toplanabilir. Sözcüğün TTS'de yer alan dördüncü ve beşinci anlamları Moğolca *hara-* “bakmak, seyretmek, gözlemek; dikkatle bakmak, gözlem

² Wilkens *kak-* fiilinin *kakıp* ibaresinin *kakı-p* yerine *kak-ıp* biçiminde yanlış bölümlenmesi sonucunda ortaya çıktığını iddia etmiştir (EUES: 320a).

yapmak, incelemek; ilgilenmek, göz önünde bulundurmak; gözetlemek, izlemek; yönelmek, yüzüne bakmak, karşılamak” (Lessing, 2003, s. 1437b) fiilinden türeyen *karaç*’ya ait olmalıdır. İbn-i Mühenna Lüğati’nde *karagçı* “ileri karakol” sözcüğü yer almaktadır (ML: 37). Batı Türkçesinde /g/ sesini düşmesiyle sözcük, *karaç* biçimini almış olmalıdır. TTS’de “görmek, bakmak” anlam dairesi içinde değerlendirilebilecek dördüncü ve beşinci anlamların ilk üç anlamla ilişkili olmadığı görülmektedir. Bu madde şu şekilde düzenlenmelidir:

karaç I: 1. Yağmacı 2. Çingene 3. İftiracı.

karaç II: 4. Gözcü, gözleyici 5. Falcı, bakıcı.

2.6. kay-: 1. Geri dönmek, avdet etmek. 2. Ayrılmak, uzaklaşmak. 3. İstif etmek, bir şeyi üst üste yığmak, yakmak. (TTS IV: 2386).

Bu sözlük maddesi de iki eş gösterenli sözcüğün anlamlarını ihtiva etmektedir. TTS’de *kay-* maddesi altında yer alan birinci ve ikinci anlamlar, Eski Türkçede “1. Dönmek, çevrilmek 2. Dikkatini yöneltmek, ilgi göstermek, merhamet duymak 3. Bir şeye yönelmek, eğilmek, kabul etmek, uymak (DTS: 431a-b); Kendini eğmek veya döndürmek; saygıyla eğilmek; ileri veya geri çevirmek (ED: 674b); Harezmi Türkçesinde “dönmek, caymak” (Kök, 2004, s. 416); Çağatay Türkçesinde “dönmek, vazgeçmek” (Ünlü, 2013, 597b) anlamlarında kullanılan *kay-* fiiliyle ilişkilidir.

TTS’de 3. sırada kayıtlı olan “istif etmek, bir şeyi üst üste yığmak, yakmak” anlamı ise farklı kökten gelen eş gösterenli *kay-* fiiline ait bir anlamdır. Bu *kay-* fiili Eski Türkçede “yığmak, bir araya toplamak, sıraya koymak” (DTS: 423a; ED: 578b) anlamlarında yer alan *ka-* fiiline dayanır. *ko-* > *koğ-* > *koy-* gibi fiillerde de karşımıza çıkan /-d-/>/-y-/ pekiştirme eki *ka-* > *kay-* fiilinde de kullanılmıştır. Tietze, TTS’de yer alan söz konusu *kay-* fiilinin, “başka yere dönmek, geri dönmek” anlamlı *kay-* fiiline dayandığını savunsa da Semih Tezcan bu fiile düştüğü editör notunda *kay-* “istif etmek” fiilinin, Eski Türkçe *ka-* fiilinden geldiğini ifade etmiş ve Batı Türkçesinde fiilin *kay-* biçimini almasını fiilin son sesinin uzun ünlülü olmasına bağlamıştır. (TETTL IV: 182). “yığmak, üst üste koymak” anlam dairesinde yer alan *kay-* fiili Türkiye Türkçesi ağızlarında *kay-* “1. Sobaya ya da ocağa odun sıralamak 2. İstif etmek, yığmak” (DS IV: 2704b); *gay-* “yığmak, doldurmak” (DS III: 1948a) değişiklikleriyle yaşamaktadır. TTS’de bu madde şu şekilde düzenlenmelidir:

kay- I: 1. Geri dönmek, avdet etmek. 2. Ayrılmak, uzaklaşmak.

kay- II: İstif etmek, bir şeyi üst üste yığmak, yakmak.

2.7. uya: 1. Ahmak, sersem, ebleh, uysal. 2. Kâhil, tembel. 3. Arkadaş, kardeş (TTS VI: 4022-23).

TTS’deki sözlük maddesinde üçüncü anlam Eski Türkçede de tanıklanan *uya* “kardeş ve akraba, yakın” (ED: 267b) sözcüğüne dayanır. Kökeni hakkında bir şey

söylenilmesi zor olan sözcüğün, kullanım alanı da kısıtlıdır. Türkiye Türkçesi ağızlarında Tunceli yöresinde *uye* “kız kardeş” (DS VI: 4791a); Türkmencede *uya* “kız kardeş, küçük kız kardeş, küçük erkek kardeş; Özbekçede *ıya, iye, uya* “küçük erkek kardeş, küçük kız kardeş” biçiminde yaşamaktadır (Li, 1999, 163-164). TTS'deki diğer anlamlar ise DS'de *oya* maddesi altında “1. Elinden iş çıkmayan adam. 2. Emeğe değmeyen iş 3. Sürüden ayrıldıktan sonra orada burada otlayıp arkadan gelen davar, sığır 4. Dalgacı, tembel” anlamlarıyla tanımlanan sözcükle eşdeğerdir (IV: 3302a). DS'de sözcüğün geniş yuvarlak ünlülü olarak kaydedilmiş olması TTS'deki verinin okunması konusunda da yardımcı olur. Bu sözcüğü DS'deki verilerden hareketle *uya* değil, *oya* biçiminde okumak daha doğru olsa gerektir. O hâlde burada eş gösterenlilikten ziyade yanlış okumadan kaynaklanan bir maddelemeden bahsedilebilir, diyebiliriz. Tietze, *oya* “emeğe değmeyen (iş)” sözcüğünü, Yunancadan Türkçeye geçen *oya* “işleme” sözcüğü ile ilişkilendirir (TETTL VI: 184). TTS'de bu maddeler şu şekilde yer almalıdır:

oya: 1. Ahmak, sersem, ebleh, uysal. 2. Kâhil, tembel.

uya: Arkadaş, kardeş.

2.8. ürün: 1. Mahsul, kır otu. 2. Süt ve süttten çıkan maddeler (TTS VI: 4084).

TTS'de bu maddenin birinci ve ikinci anlamları köken olarak farklı sözcüklere dayanır. Farklı sözcüklerin tek madde altına toplanması yanında ikinci anlam için yazılan sözcüğün okuması da hatalıdır. Birinci anlamın altına *ol üstünde biter mi toprak ürün // yar sen yüregime vurdun bir döğün* beyti örnek metin olarak yazılmış, buradaki *ürün* sözcüğü “mahsul, kır otu” şeklinde anlamlandırılmıştır. Sözcüğün Arap harfli imlası gösterilmediği için okunuşunu esas almak durumundayız. *Ürün* sözcüğünün Derleme Sözlüğü'nde yer alan “1. Otlakta, dağda, yerinden koparılmadan kuruyup kalmış ot 2. Yazın biçilerek damlara doldurulup kışın hayvanlara yedirilen meşe yaprağı 3. Çürümüş ot, yaprak vb. (DS VI: 4073a-b) anlamları TTS'deki anlamları desteklemektedir. *Ürün* sözcüğünün kökü Eski Türkçe *üdre-* “artmak, çoğalmak, gelişmek” (ED: 68a) fiiline uzanır. Batı Türkçesinde *üre-* / *ürü-* biçimini alan fiile {-n+} fiilden isim yapma eki gelmesi suretiyle *ürün* sözcüğü oluşmuştur.

TTS'de *ürün* maddesi altına yazılan ikinci anlam “süt ve süttten çıkan maddeler” şeklindedir. Örnek metin ise *südsüz ve ürünsüz koyucu kimesne* biçimindedir. Görüldüğü gibi verilen örnek metinde geçen sözcükle maddeleme uyuşmamaktadır. Örnek cümlede sözcük *ürün* değil, *ürünsüz* biçiminde hem damak n'si ile yazılmış hem de {+süz} isimden isim yapma ekiyle türetilmiştir. Bu açıdan teknik bir hata da söz konusudur. Öte yandan yukarıda zikredilen *üdre-* fiiliyle ilişkisi olmayan *ürünsüz* köken olarak Eski Türkçe *ürün / yürün* “1. Beyaz, aydın 2. *meç*. Temiz, asil (DTS: 665a; ED: 233b) sözcüğüne dayanır. Eski Türkçe döneminde temel anlamı “beyaz” olan *ürün*, sonraki dönemlerde renk ilgisinden hareketle “süt ve süt ürünlerinin genel adı” anlamlarını da karşılar olmuştur. Söz konusu sözcük; Kıpçak Türkçesinde *ürün* “süt”

(Toparlı vd., 2007, s. 298b); Eski Anadolu Türkçesinde *ürün* “süt ve süttten elde edilen maddeler” (Dilçin, 1991, s. 645a), Türkiye Türkçesi ağızlarında *ürün* “süt ve süt ürünlerine verilen genel ad” (DS VI: 4073b), *örün* “yağ, yoğurt, süt vb. yiyecekler” (DS V: 3356a) anlamlarında tanıklanmıştır. Türkçenin uzak lehçelerinden Yakut Türkçesinde de *ürün* biçiminde kullanılmakta olan sözcük, beyaz ve beyaz rengiyle ilgili anlamlarının yanı sıra “süt ürünleri” karşılığında kaydedilmiştir (Komisyon, 2015, C 12, s. 535).

TTS’de bu maddeler şu şekilde düzenlenmelidir:

ürün: Mahsul, kır otu.

ürünsüz: Süt ve süttten çıkan maddelerin olmama durumu.

2.9. üyük: 1. Üst üste toprak yığılarak meydana gelmiş olan ve kazı ile içerisinden eski eserler çıkarılan yapma tepelik. 2. Bostan korkuluğu, oyuk. (TTS VI: 4130).

TTS’de yer alan bu maddenin birinci anlamı Eski Türkçede “yapay tepelik, höyük vb.” (ED: 271b-272a) anlamlarında kullanılan *öyük* sözcüğüne uzanır. Sözcüğün geniş yuvarlak ya da dar yuvarlak okunmasını gerektirecek doğrudan bir gösterge yoktur. Türkiye Türkçesi ağızları da sözcüğün okunmasına katkı sağlamak açısından bir istikrar göstermez: *öyük* (DS V: 3368b); *höyük* (DS III: 2440a-b); *üyük* (DS VI: 4086a); *hüyük* (DS III: 2453b). Görüleceği gibi sözcüğün hem geniş yuvarlak hem de dar yuvarlak ünlülü değişkelerinin kullanımı söz konusudur.

TTS’de ikinci sırada kayıtlı olan “bostan korkuluğu, oyuk” anlamının yukarıda zikredilen *üyük / öyük* sözcüğü ile ilgisi yoktur. Bu anlam Eski Türkçede tanıklanan *oyuk* “bahçe korkuluğu, korkuluk, heyula” (DTS: 644b; ED: 270b-271a) sözcüğünün Batı Türkçesine yansımış değişkelerinden biri olan *üyük* sözcüğüne aittir. Sözcüğün Arap harfli yazımı ince sıradan okumayı gerektirmektedir. Ancak TTS’de kalın sıradan biçimi de madde başı olarak yer alır: *oyuk* “insan veya hayvan şeklini andırır korkuluk” (TTS V: 3039). Derleme Sözlüğü’nde de hem ince sıradan hem de kalın sıradan değişkeler kayıtlıdır: *oyuk* “1. Bostan korkuluğu 2. Bir şeyin yapılmasını önlemek için yapılan yıldırma gösterisi 3. Korku” (DS V: 3305b-3306a); *hoyuk* “1. Bostan korkuluğu 2. Görüntü, hayal” (DS III: 2423b), *höyük* “bostan bahçe ya da dağ tepelerine hayvanları ürkütmek için yapılan korkuluk” (DS III: 2440b). TTS’de bu madde şu şekilde düzenlenmelidir:

üyük I: Üst üste toprak yığılarak meydana gelmiş olan ve kazı ile içerisinden eski eserler çıkarılan yapma tepelik.

üyük II: Bostan korkuluğu, oyuk. → bk. **oyuk**.

2.10. yürügen: 1. Keskin 2. Hızlı yürüyen 3. Ustura 4. Cilalı (TTS VI: 4774).

TTS’de *yürügen* maddesi altında bulunan dört anlamdan üçü Eski Türkçeden beri Türkçede tanıklanan *yüli-* “turaş etmek” (ED: 919b) fiilinden gelişen *yürü-gen*

sözcüğüne ait olmalıdır. Söz konusu sözcük; *üretken*, *doğurgan* ve *ısrırgan* örneklerinde olduğu gibi “yoğunluk, devamlılık, şiddet ve bir işi pekiştirerek çokça yapma, abartma” kavramlarını taşıyan {-GAn} fiilden sıfat yapan ek (Zülfikar, 2010, s. 49) ile **yürü-* fiilinden türetilmiştir. Ne tarihî metinlerde ne de çağdaş Türk dili metinlerinde “keskinleşmek, kesmek vb.” gibi anlamları karşılayan bir *yürü-* fiili tespit edilebilmiştir. Sözcük, TTS’de de tanıklanan *yülü-* “tırış etmek, saç ve sakalı kazımak, dökmek” (TTS VI: 4761-1763) ile ilişkili olmalıdır. Yaygın olmasa da Türkçede söz içi /-l- />/-r- / ses değişiminin görülmesi mümkündür. Yun. *kolpos* sözcüğü Türkçede *körfez* biçiminde kullanır. Yine Far. *şelgam* da Osmanlı Türkçesinde *şalgam* yanında *şarkam* değişkesi ile de tanıklanır (Duman, 1995, 141). Her iki sözcükte de söz içinde görülen /-l- />/-r- / ses değişimi mevcuttur. Türkiye Türkçesi ağzlarında da bu ses değişimine örnek teşkil eden örnekler yer alır: *talānla-* / *tarānla-* “yağmalamak”; *tılsım* / *tırsım* “büyü” (Ayazlı vd, 2021, 17).

TTS’de yer alan “hızlı yürüyen” anlamı ise *yorı-* “yürümek, ilerlemek; gitmek” (ED: 957a-b) fiilinden gelişen *yürü-* fiiline {-gAn} fiilden sıfat yapan ek getirilerek oluşturulmuştur. Bu maddeler şu şekilde düzenlenmelidir:

yürüğen I: 1. Keskin 2. Ustura 3. Cilalı

yürüğen II: Hızlı yürüyen

Sonuç

Bu çalışmada, Tarama Sözlüğü’nde tek madde altına toplanmış, yazılışları ve sesletimleri aynı olmasına karşın anlamları ve kökenleri farklı olan yani eş gösterenli on sözcük ele alınmıştır. Bu sözcüklerden *baş*, *ırlı-*, *irkil-*, *kak-*, *karaçı*, *kay-*, *üyük*, *yürüğen* maddelerinin TTS’de her birinin iki ayrı madde yapılması gerektiği ortaya konulurken *uya* maddesinin *oya* ve *uya*; *ürün* maddesinin *ürün* ve *ürünsüz* biçiminde maddelenmesi gerektiği dilsel kanıtlarla dikkatlere sunulmuştur. Ayrıca bu eş gösterenli sözcüklerden *karaçı* maddesinde Türkçe kökenli *karaçı* ile Moğolcadan alıntılanan *karaçı*’nın birbirine karıştırıldığı, diğer maddelerde ise Türkçe kökenli sözcüklerin çeşitli ses değişimleri neticesinde eş gösterenli bir hüviyet kazandıkları anlaşılmıştır.

Kaynakça

- Abtullah Battal (1997). İbn-i Mühennâ lûgati. Türk Dil Kurumu Yayınları. **ML**
- Aksan, D. (2006). Anlambilim anlambilimi konuları ve Türkçenin anlambilimi. Engin Yayın Evi.
- Akyıldız Ay, D. (2017). Tarama sözlüğü: Sözlükbilimi ilkeleri çerçevesinde betimsel ve eleştirel bir değerlendirme. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 56 (56), 1-22.
- Arıkoğlu, E. – Kuular, K. (2003). Tuva Türkçesi sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları. **TUTS**
- Arıkoğlu, E. (2005). Örnekli Hakasça - Türkçe sözlük. Akçağ Yayınları **HTS**
- Ayazlı, Ö. - H. İ. Taşkıran (2021), Sivas ili Akıncılar ilçesi ağzı ses bilgisi özellikleri. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 1-26.
- Clauson, S. G. (1972). An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish. Oxford University Press. **ED**
- Dilçin, C. (1983). Yeni tarama sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, C. (1991). Me'sûd bin Aḥmed Süheyl ü nev-bahar inceleme - metin - sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doerfer, G. (1967). Türkische und Mongolische elemente im neupersischen, III. Franz Steiner Verlag GmbH. **TMEN**
- Duman, M. (1995), Evliya çelebi seyahatnamesine göre 17. yüzyılda ses değişimleri. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. - Z. Akkoyunlu (2014). Dîvânu Lugâti't-Türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erkınay Tamtamış, H. K. (2021). Türkçede eş adlılık. Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 5(1), 619 - 653.
- Gürsoy-Naskali, E. - M. Duranlı (1999). Altayca-Türkçe sözlük. Türk Dil Kurumu Yayınları **ATS**
- İlaydın, H. (1954). “Tanıklariyle tarama sözlüğü, (kitaplar - tenkit)”. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, 3 (28), 227-231.
- Karaağaç, G. (2013) Dil bilim terimleri sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yay.
- Komisyon (2015). Saxa tılın bıhaarılıax ulaxan tıld'ita (Bol'soy tolkoviy slovar' yakutskogo yazıka). C 12. Nauka.

- Kök, A. (2004). Karahanlı Türkçesi satır-arası Kur'an tercümesi (TIEM-73 1v-235v/2) giriş-inceleme-metin-dizin. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lessing, F. D. (2003), Moğolca Türkçe sözlük C II. (G. Karaağaç Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Li, Y. S. (1999). Türk dillerinde akrabalık adları. Simurg.
- Nasilov, D. M., Kormuşin, I. V., Borovkov, T. A., Dmitriyev, L.V., Zırin, A. A. (2016). Drevnetyurkskiy slovar'. Gılım Baspası **DTS**
- Özkan, A. - A. Mert (2020). Türkçe sözlük'te yer alan eş gösterenli bazı sözcüklere ilişkin düzeltme önerileri. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (48), 1-12.
- Ryumina-Sırkaşeva, L.T. - Kuçigaşeva, N. A. (2000). Teleüt ağzı sözlüğü, (Ş. H. Akalın, - C. Turgunbayev Çev.). TDK Yayınları **TAS**
- Tekin, T. (1995). Türk dillerinde birincil uzun ünlüler. Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2004). Ana Türkçede z'leşme ve ş'leşme. Makaleler II Tarihî Türk Yazı Dilleri (s. 598-612). Öncü Kitap
- Tezcan Aksu, B. (2002) "Türk Dil Kurumunun Sözlük Çalışmaları 1932-2002", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Özel Sayı: TDK'nin 70. Yılı. 607: s. 144.
- Tietze, A. - T. Tekin (1989). Tarama sözlüğü üzerine bazı açıklamalar. Erdem. 5 (13), 285-293.
- Tietze, A. - T. Tekin (1994). Tarama sözlüğü üzerine bazı açıklamalar II, Türk Dilleri Araştırmaları, 4, 159-169.
- Tietze, A. (2016-2019). Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati IV, VI, VII. Türkiye Bilimler Akademisi. **TETTL**
- Toklu, M. O. (2007). Dilbilime giriş. Akçağ Yay.
- Toparlı, R. – Vural, H. – Karaatlı, R. (2007). Kıpçak Türkçesi sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1996). Tanıklarıyla tarama sözlüğü I-VI. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2009). Türkiye'de halk ağızlarından derleme sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2011). Türkçe sözlük. Türk Dil Kurumu.
- Ullmann, S. (1970). Semantics an introduction to the science of meaning. Alden Press.

Ünlü, S. (2013). Çağatay Türkçesi sözlüğü. Eğitim Kitabevi.

Wilkens, J. (2021). Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch - Deutsch - Türkisch (Eski Uygurcanın el sözlüğü Eski Uygurca - Almanca - Türkçe). Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. EUES

Zülfikar, H. (2010). -agan (-ağan), -egen (-eğen) ekinin Türkçedeki işlevi. Turkish Studies. 5(1), 42-56.